

Een mens van vlees en bloed... ?

*Een biografie van Hendrik Jozef Elias door Pieter Jan Verstraete*¹

JORIS DEDEURWAERDER *

Anders dan een reeks topfiguren uit het Vlaams-nationalisme – August Borms, Cyriel Verschaeve, Staf De Clercq, Jeroom Leuridan, Frans Daels, Reimond Tollenaere – is Hendrik Elias zelfs in eigen kring nooit populair geweest. Dat verklaart ongetwijfeld waarom het in de overvloedige apologetische literatuur ontbreekt aan biografische geschriften over de tweede leider van het VNV. Ook de sinds de jaren 1970 verschenen wetenschappelijk-historische publicaties over het Vlaams-nationalisme tijdens het interbellum en tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben weinig aandacht besteed aan het levensverhaal van de belangrijkste Vlaamse politiek collaborateur.

De aankondiging van deze eerste grote biografie heeft dan ook verwachtingen gewekt. Door zijn vroegere werken over o.a. Odiel Spruytte, Reimond Tollenaere, Jeroom Leuridan en de “Oorlogsbedevaarten” heeft de goed geïnformeerde en onvermoeibare auteur Pieter Jan Verstraete (1956), medewerker aan *’t Pallieterke* en *TeKos*, nieuw licht geworpen op de geschiedenis van het Vlaams-nationalisme². Voor zijn biografie heeft hij gebruik kunnen maken van het archief

van Hendrik Elias zelf en van dat van diens advocaat, Frans Van der Elst (1920-1997), later stichter en voorzitter van de Volksunie en minister van Staat.

Het politiek levensverhaal van Hendrik (“Rik”) Jozef Elias (Machelen 1902-Ukkel 1973) werd gepredestineerd door traumatiserende jeugdervaringen. Als zoon uit het kinderrijke gezin van een bescheiden, vóór 1914 niet als opvallend Vlaamsgezind aangeschreven postbeambte in Vilvoorde, die zich in het activisme engageerde en tijdens de Eerste Wereldoorlog promotie maakte, kwam Elias als puber in het flamingantische gezelschapsleven terecht. Dat milieu werd door de patriottisch weldenkende medeburgers in het verfransende Vilvoorde met een scheef oog bekeken. De jongeman onderging de vervolging en afzetting van zijn vader: “Vanaf november 1918, toen ik het grievend onrecht dat mijn volk werd aangedaan in mijn eigen familie beleefde op een wijze die zo diep in mijn gemoed insloeg dat mijn gansche leven erdoor werd beheerscht, was ik als student, als leeraar, als advocaat en als politiker steeds onrustig voortgedreven geweest door het bewustzijn dat ik het hoogste moest geven voor mijn volk...”

1 PIETER JAN VERSTRAETE, *Hendrik Jozef Elias : biografie*, Kortrijk, Pieter Jan Verstraete, 2005, 2 delen, 1241 p.
2 PIETER JAN VERSTRAETE, *Odiel Spruytte. Een priesterleven in dienst van het Vlaams-nationalisme*, Antwerpen, 1990; Id., *Reimond Tollenaere. Biografie*, Kortrijk, 1996; Id., *Onverfranst. Onverduitsd. De oorlogsjaren van Jeroom Leuridan, 1940-1945*, Kortrijk, 2000; CARLOS VAN LOUWE & PIETER JAN VERSTRAETE, *De Oorlogsbedevaarten. Kroniek van de vergeten IJzerbedevaarten, 1940-1944*, Kortrijk, 2002.

(p. 813). Aldus lezen we in Elias' latere analyse van de naoorlogse repressie, die hij ondanks zijn opleiding als historicus nooit zou nuanceren.

Het valt op hoeveel kansen de jonge Hendrik Elias dankzij onverdacht patriottische beschermheren heeft gekregen : de inspecteur kanunnik August van Langendonck, de toen uitgesproken belgicistische hoogleraar Léon van der Essen, de Leuvense germanist professor Lodewijk Scharpé en de Leuvense kerkhistoricus professor Alfred Cauchie hebben hem de hand boven het hoofd gehouden en hem aan het nodige geld geholpen om ondanks de berooide gezinsomstandigheden in

Leuven geschiedenis te studeren. De briljante student promoveerde er op 21-jarige leeftijd tot doctor in de Wijsbegeerte en Letteren, met één van de eerste aan de *Université catholique* in het Nederlands geschreven proefschriften : *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regering der aartshertogen Albrecht en Isabella (1598-1621)*. Was de bursaal Elias bij het flamingantische studentenwereldje in de universiteitsstad nauwelijks betrokken geweest, dan had hij de ontwikkeling van de Vlaamse beweging in het begin van de jaren twintig toch met aandacht gevolgd. Voor het nationalistische weekblad *Vlaanderen* (1922-1933) had hij als student al onder pseudoniem een historische kroniek

• Hendrik Jozef Elias in gesprek met een West-Vlaamse boer. Aan zijn linker zijde zit VNV-kopstuk Jeroom Leuridan. (Foto SOMA)

verzorgd. Een intieme vriend van Elias was in Leuven zijn oudere medestudent Jan Albert Goris (Marnix Gijsen), die er ook geschiedenis studeerde en zich als adolescent eveneens aan activisme had bezondigd.

Aan zijn eerste baantje als atheneumleraar in Brugge beleefde de jonge academicus weinig vreugde. Hij ambieerde een loopbaan als hoogleraar, vertaalde met het oog op het verkrijgen van een studiereisbeurs ten behoeve van de Nederlandsonkundige professoren-juryleden zijn scriptie in het Frans, propageerde op diverse fora het idee om een begin te maken met de wetenschappelijke historiografie van de

Vlaamse beweging en studeerde tussendoor rechten. Nadat de *lovaniensis* bij de interuniversitaire reisbeurzenwedstrijd net buiten de prijzen was gevallen, speelde zijn beschermer Lodewijk Scharpé het klaar dat de socialistische minister van Kunsten en Wetenschappen Camille Huysmans hem alsnog een reisbeurs van de *Fondation universitaire* toekende. Zo kon hij een jaar lang (1926-1927) in Rome verblijven en er in het Vaticaanse archief nuntiatuurberichten uit de Nederlanden in de periode van het Twaalfjarig bestand bestuderen. Hendrik Elias verbleef er in het Belgisch Historisch Instituut, een Belgisch milieu, democratisch en klerikaal. Hij kreeg er blijkens zijn brieven afkeer van

- Hendrik Jozef Elias tijdens een plechtigheid naar aanleiding van de overbrenging van het stoffelijk overschot van VNV-leider Staf De Clercq naar Kesterheide op 9 oktober 1943. (Foto SOMA)

het fascisme en verzamelde materiaal om die ideologie bij zijn terugkeer in Vlaanderen te bestrijden. Na zijn Romeinse tijd werkte hij nog gedurende enkele maanden in het staatsarchief in Luxemburg, in het archief van de Quai d'Orsay in Parijs en in het *Historisches Seminar* in Bonn.

Nadat hij in 1926 naast een hooglerschap in Gent gegrepen had en in 1929 naast een professoraat in Nijmegen, kwam er een vacature "moderne geschiedenis" in Leuven. Bevriende professoren uit de in 1924 opgerichte vereniging Vlaamse Leergangen te Leuven schoven Hendrik Elias als kandidaat naar voren. Was het "noodlot" (p. 1093) dat dit mislukte? Pieter Jan Verstraete corrigeert het bekende verhaal dat de kandidaat gedwongen werd een verklaring te ondertekenen waarin hij politieke volgzzaamheid ten opzichte van het episcopaat beloofde. Toen de Waalse rector Paulin Ladeuze had geïnformeerd naar zijn politieke betrouwbaarheid, zette Elias zelf in een korte verklaring zijn politieke opinie op papier (p. 171-172). In de tekst sprak de kandidaat zich uit tegen een politiek Groot-Nederland en tegen volledige autonomie van Vlaanderen. Hij noemde zich voorstander van een constitutioneel geregelde eenaligheid van Vlaanderen. Het zou naar zijn mening slechts mogelijk zijn dat te realiseren in een bepaalde vorm van federalisme. Met een allusie op een lapsus uit een rede van de katholiek Frans Van Cauwelaert schreef hij dat, als hij zou moeten kiezen tussen België en Vlaanderen, hij het voor Vlaanderen zou opnemen. De belijdenis was eerlijk en openhartig. Ze toont aan hoe gebrekkig het inzicht was van de politiek onervaren historicus en ook van zijn Vlaamsgezinde promotoren en hun kleinburgerlijke

Vlaamsgezinde achterban in het taalgebruik en de mores van de toenmalige Belgische *decision makers*, in dit geval de Belgische bisschoppen, die bij de benoeming als curatoren van de universiteit het laatste woord hadden. Het Belgische establishment, en daartoe behoorden ook de monseigneurs, was bepaald nog niet onvoorwaardelijk gewonnen voor de taalpolitiek van Van Cauwelaert, die zich overigens niet voor federalisme uitsprak. Elias' "*patriotisme conditionnel*" bleek een onoverkomelijk bezwaar en er werd naar een andere kandidaat uitgekeken. In de Vlaamse openbare opinie had Elias meteen een martelaarsaureool verworven die zijn overstap naar de politiek zou vergemakkelijken. In de provincieraden stemden de Vlaams-nationalistische leden voortaan tegen de subsidiëring van de vereniging Vlaamse Leergangen, een stemgedrag waarvan de belgicistische bisschoppen allicht minder hinder ondervonden dan de Vlaamsgezinde strijders voor de verdere vernederlandsing van het academisch onderwijs.

Het vervolg van Hendrik Elias' levensverhaal is beter bekend. Elias publiceerde nog enkele wetenschappelijke bijdragen in tijdschriften, hij schreef stukken in Vlaams-nationalistische bladen en begon werk te maken van de organisatie van de Vlaams-nationalistische partijpolitiek. In 1931 verliet hij het onderwijs en liet hij zich inschrijven als lid van de Gentse balie. Hij zou voortaan betrokken zijn bij de beslissende ontwikkelingen in het Vlaams-nationalistische kamp. Pieter Jan Verstraete beschrijft uitvoerig hoe Elias in het arrondissement Gent stichter en boegbeeld werd van de Vlaamsch Nationale Volkspartij (1930-1933). Bij de

parlementsverkiezingen van november 1932, waarbij zijn medestanders zware klappen kregen, lukte het hem – dankzij een kartelovereenkomst met de populistische (katholieke) kandidaat Jozef De Lille uit Maldegem – een kamerzetel te veroveren.

Al dadelijk na zijn verkiezing nam Hendrik Elias deel aan de besprekingen om na het debacle van 1932 de Vlaams-nationalistische partijformaties te reorganiseren en tot eenheid te brengen. In die dagen liep de discussie niet alleen over het einddoel waarvoor de op te richten eenheidspartij zou opkomen : federalisme in een blijvend Belgisch staatsverband, of de totstandkoming van een Groot-Nederlandse (“Dietse”) staat. Aan de orde was ook de vraag hoe het verder moest met de inrichting van de staat en de samenleving. De geschiedenis heeft uitgewezen dat politiek alerte intellectuelen, zoals Elias en Hendrik Borginon, het in die kring telkens weer zouden moeten afleggen tegen de tegenstanders van de in crisis vervallen parlementaire democratie, en dat zij – uit politiek lijfsbehoud? – zich bij de onheilbrengende ontwikkeling neerlegden. Tijdens die maandenlang aanslepende onderhandelingen werd Elias geconfronteerd met de jeugdige en voortvarende onvervalste nationaal-socialist Reimond Tollenaere en met een West-Vlaamse groep geleid door de industrieel Tony Herbert, tegenstander van Verdinaso-leider Joris Van Severen, maar vurig bewonderaar van Mussolini. Tevens werd hij geconfronteerd met de vertegenwoordigers van de groep rond het steil rechts-nationalistische weekblad *Jong-Dietschland* (1927-1935), Leo Wouters en Victor Leemans, “nationaal-socialisten en dinaso’s” : “Wanneer [hen]

gevraagd wordt wat zal gedaan worden met de politieke vrijheden en met het parlementair leven dat zou berusten op een vrije rekrutering, dan wordt alleen maar geantwoord dat dit alles moet uitgeschakeld worden. Hun gedachtengang komt neer niet op een aanpassing, maar op een volledige vernietiging van de democratie” (p. 279). Elias had graag gewild dat de Antwerpse Vlaamsche Fronter Herman Vos erbij bleef. Hij had geen problemen met diens progressief sociaal-economisch en anti-militaristisch programma. Terwijl Elias tegen beter weten in bleef, stapte Vos naar de Belgische Werklieden Partij (BWP) over. Was het omdat Vos “niet uit het hout gesneden [was] van deze mensen die blijven vechten op verloren posities of die onwrikbaar, met of zonder succes, een doel blijven nastreven” (p. 281) ?

Vanaf dat hoofdstuk vervult dit bewogen levensverhaal de lezer met bevreemding. Telkens weer heet het, dat de politicus Hendrik Elias het niet helemaal eens is, later zelfs helemaal niet eens, met de richting die zijn partij uitgaat. Hij realiseert zich dat het een verkeerde, ja, een nefaste weg is. Aan opstappen lijkt hij nooit te hebben gedacht. Naast de “leider”, Staf De Clercq, was hij de tweede man, “die als het ware constant in zijn schaduw opereerde” (p. 354). De biograaf heeft de beschikking gehad over een enorm archief, met bijna duizend brieven, van soms 20 à 30 bladzijden. Je verbaast er je over dat Pieter Jan Verstraete uit dat benijdenswaardige corpus aan bedenkingen, verklaringen, verduidelijkingen, excuses en memoires, en de bewoordingen en de stijl waarin Elias ze formuleert, niet meer aanduidingen heeft geput die zijn persoonlijkheid en zijn cruciale keuzes begrijpelijk maken.

Begin oktober 1933 vernam men de oprichting van de nieuwe eenheidsorganisatie, het Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV), opgevat als een beweging, niet als een partij. Bij Pieter Jan Verstraete vernemen wij niet in hoever Hendrik Elias de hand heeft gehad in de formulering van de dubbelzinnige oprichtingsproclamatie. De auteur is het niet eens met Bruno De Wever, die in zijn standaardwerk over het VNV, op grond van de typologie uit 1980 van de Amerikaanse historicus Stanley G. Payne over het fascisme³ tot de conclusie komt dat in die stichtingsproclamatie van het VNV alle voorwaarden aanwezig waren om later uit te komen op een op fascistische leest geschoeide Vlaams-nationalistische partij. In een meer recent werk van Payne (*Geschiede des Faschismus : Aufstieg und Fall einer europäischen Bewegung*, München, 2001) heeft Verstraete gelezen dat de leiding van het oorspronkelijk noch antisemitische noch anti-parlementaire VNV pas vanaf 1937 in “*protofascistische*” richting evolueerde, terwijl de VNV-parlementsleden min of meer democratisch bleven. Een vaststelling waarmee de thesis van De Wever niet wordt weerlegd.

Hendrik Elias was blijkbaar niet gelukkig met de tekst van de proclamatie. Een paar weken later al schreef hij een stuk waarin het heette dat de ontaarde en machteloos geworden parlementaire democratie niet meer beantwoordde aan de behoeften en de vereisten van die tijd. Hij pleitte “voor het ideaal der organische democratie”. Dat bleek neer te komen op

de corporatieve groepering van de burgers in hun standen, onder toezicht van de volksvertegenwoordiging, het verdwijnen van het partijensysteem en de uitschakeling van de klassenstrijd. Bezwaar tegen de terminologie van Elias formuleerde de volgens Pieter Jan Verstraete “zeer onderlegde priester” (p. 287) Odiel Spruytte, politiek adviseur van “leider” Staf De Clercq : een van die Vlaams-nationalistische *petits vicaires*, die er in West-Vlaamse plattelandsgemeenten niet in slaagden orde in hun parochieverenigingen te houden en op een achterkamertje in hun kapelanij blauwdrukken voor de ideale staatsinrichting ontwierpen. Voor de kapelaan was de formule onlogisch, “want democratie zegt macht des volks, en organisch zegt dat de staatszaken niet door het hele volk maar door een uitgelezen schare beredderd worden”. De harde kern van het VNV veegde de vloer aan met Elias’ bewoordingen (p. 287-288).

Tegen de verwachtingen in zou de pragmatische Staf De Clercq de uiteenlopende strekkingen in zijn partij weten bij elkaar te houden. Hendrik Elias werd, alhoewel niet behorend tot die harde kern, beschouwd als de nummer twee van de partij, “gouwleider” van Oost-Vlaanderen. Hij was geen groot parlementariër – Pieter Jan Verstraetes beschrijving van zijn optreden als kamerlid is ontluisterend – maar de organisator en in zekere mate de ideoloog van het VNV, auteur van programma-brochures, waarvan de voorzichtig democratisch geformuleerde ontwerpтекst onder invloed van minder tot interne

3 STANLEY G. PAYNE, “The concept of Fascism”, in STEIN UNGELVIK LARSEN, BERNT HAGTVET & J.P. MYKLEBUST (eds.), *Who were the Fascists : Social Roots of European Fascism*, Bergen/Oslo/Tronø, 1980, p. 14-25.

compromissen bereide VNV-prominenten, zoals De Clercq's "jeugdigen vriend" (p. 290) Reimond Tollenaere, moest worden gecorrigeerd. Na het succes van het VNV en Rex bij de parlementsverkiezingen in 1936 nam Elias deel aan gesprekken met katholieke politici die mikten op rechtse concentratie, "tegen de bedreiging uit Moskou". Dat leidde in december 1936 tot een "beginselakkoord" dat de VNV'ers Elias en Hendrik Borginon sloten met de katholieken Edgard De Bruyne, Gaston Eyskens en Alfons Verbist. In de beide kampen werd "dit akkoord zonder hart" betwist. Elias voerde ook mee de onderhandelingen die leidden tot het "geheime" akkoord dat het anti-Belgische VNV met het in Vlaanderen overwegend franskiljonse, maar totalitaire en corporatistische Rex in oktober had gesloten. Dat akkoord was volgens Bruno De Wever⁴ uitermate gunstig voor het VNV : zonder dat het VNV zijn Dietse doelstellingen hoefde op te geven, zou het samen met Rex ijveren voor een gefederaliseerd België onder de kroon van Saksen-Coburg. Rex zou zelfs mee ijveren voor de reïntegratie van de "taalvervreemden" in de Vlaamse volksgemeenschap. Toch kon De Clercq het zijn beweging slechts na met ontslag te hebben gedreigd door de strot duwen. Elias had gedacht dat men aldus Léon Degrelle in Vlaanderen de pas zou kunnen afsnijden (p. 345).

Pieter Jan Verstraete glijdt vrij snel heen over Hendrik Elias' bedrijvigheid aan het einde van het interbellum. In die dagen herontdekte die zijn roeping als histori-

cus en schreef hij een boek over priester Adolf Daens : een vlucht voor de politieke realiteit ? Hij lijkt volgens de beschikbare documenten niet betrokken geweest te zijn bij de "geheime politiek" van Staf De Clercq en diens contacten in Duitsland, die er ten slotte toe zouden leiden dat de VNV-leider zich, in een ophefmakende rede in november 1940, uitsprak voor collaboratie met de bezetter en zijn partij aandienende als de nationaal-socialistische eenheidspartij in Vlaanderen. Wel had Elias in de zomer van 1940 deelgenomen aan de vele verkenkende politieke gesprekken met diverse Belgische politici, die tot een keuze voor of tegen collaboratie hebben geleid. De VNV'ers zijn de weg van de collaboratie opgegaan, schreef hij na de oorlog, "omdat [zij] overtuigd waren dat de beslissing door de veldtocht in het Westen gevallen was, omdat [zij] vaststelden dat de 'Belgen' die niet gecompromitteerd waren geweest in Limoges op grote schaal bereid waren zich aan het nieuwe regime aan te passen; omdat [zij] vanaf de eerste dagen van de bezetting konden vaststellen dat er in eigen rangen een algemene stroming bestond naar actief optreden; omdat [zij] in het nationaal bewustzijn van de Vlamingen geen vertrouwen hadden om het zonder leiding te laten" (p. 766).

Toen de VNV-top erop aandrong dat hij zich zou laten benoemen tot burge-meester-commissaris van Gent, leek hem dat een zet van de meer tot onvoorwaardelijke collaboratie geneigde partijgenoten om hem uit Brussel weg te houden. In deze kwestie nam hij een andere houding aan

4 BRUNO DE WEVER, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Tielt, 1994, p. 226.

- Hendrik Jozef Elias tijdens een bezoek aan een speelplein in Mechelen, gebruikt als propagandafoto in de VNV-kalender van 1944. (Foto SOMA)

dan Reimond Speleers, die er een punt van had gemaakt dat zijn, eveneens door de Duitsers gewilde, wederindienstneming aan de Gentse universiteit formeel een beslissing van de Belgische overheid zou zijn. De jurist Hendrik Elias tilde er niet zwaar aan, dat hijzelf, na verwijdering van een Belgische secretaris-generaal, door de *Militärverwaltung* werd benoemd. Bij zijn eerste optreden zei hij dat hij op het stadhuis zat als de burgemeester van zijn Vlaams-nationaal-socialistische organisatie en hekelde hij de koppigheid van de “Belgische heren” die zich tegen zijn benoeming hadden verzet (p. 480).

Je wil als lezer uiteraard ook graag weten hoe de latere VNV-leider tegen de jodenvervolgving heeft aangekeken. Een aantekening uit de zomer van 1941 van Reimond Speleers onthult dat men er zich in het VNV aan ergerde dat de Duitsers zich op de Belgische wettelijkheid beriepen om de unitaire staatsstructuur intact te laten, terwijl met de maatregelen tegen de Joden die wettelijkheid wel werd overschreden. Volgens Pieter Jan Verstraete, die zich betreffende dit cruciale probleem tot een paar regels en een voetnoot beperkt, “[beschouwde] Elias de Joden niet als volksgenoten. Het is alsof hij wilde onderstrepen dat het Vlaams-nationalisme geen uitstaans met het jodenvraagstuk had. Over de jodenvervolgving repte hij met geen woord”. Hij heeft er zich toch niet tegen verzet! Na de oorlog, in november 1945, schreef hij aan zijn advocaat: “Ik ben bvb. partijganger van het racisme, in dezen zin dat ik geloof aan het waarde-onderscheid der rassen, dat ik tegenstander ben van rassenversmelting of vermenging (bvb. De Franse negerpolitiek), dat ik de mening ben toegedaan dat de gezondheid

van het ras en zijn voortplanting moeten beschermd worden (aldus de sterilisatie van erfelijk gedegeneerden), dat een volk zich moet beschermen tegen Joodsche infiltratie en Joodsche besmetting [...] De rassenpolitiek der SS is in haar wezen grof materialistisch en getuigt in haar praktische gevolgtrekkingen (likwidatie der geestelijk ongeneesbaren en der Joden bvb.) van een absoluut gebrek aan eerbied voor het leven en voor de menselijke persoonlijkheid” (p. 574-575). Ondanks die laatste zinsnede hadden tijdens de oorlog in de verslagen van Hendrik Elias’ partijkrant *Volk en Staat* over diens vele, telkens weer door een “geëlectriseerd” publiek met “eindeloze ovaties” toegesproken toespraken, die Verstraete uitvoerig citeert, zelden de uitvallen naar het “Joodsche kapitalisme en het Joodsche bolsjewisme” ontbroken. De biograaf vraagt zich niet af waarom de historicus Elias de politicus niet verhinderd heeft ook dat intellectueel onzinnig en in zijn consequenties nefaste woordgebruik in de mond te nemen.

In de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt, 1998) heeft Bruno De Wever de politiek van Hendrik Elias als leider van het VNV beschreven. Pieter Jan Verstraete voegt er weinig nieuwe gegevens aan toe. Ofschoon hij zich realiseerde dat zijn voorganger zich te ver in de collaboratie had gewaagd, heeft het Elias ontbroken aan de macht om het roer te wenden en naar veler oordeel ook aan de moed daartoe. Hij kante zich tegen de verduitsing van Vlaanderen en tegen de Groot-Germaanse annexatiepogingen die de SS, met behulp van de concurrerende nationaal-socialistische partij de DeVlag als politiek programma nastreefde. Zoals

Staf De Clercq bleef hij er zonder succes voor strijden dat de Duitsers het VNV als de enige nationaal-socialistische partij in Vlaanderen zouden erkennen. Binnen het VNV bestreed hij de oppositie van Dietsgezinde dissidenten en begon hij in de bestaande Belgische staat een waarborg te zien tegen verduitsing en annexatie. Maar ook nadat uit briefwisseling en gesprekken met de bezettingsoverheid, de stopzetting van de werving van vrijwilligers voor het Oostfront, en ten slotte, op 29 februari 1944, uit een gesprek met *Reichsführer SS und Chef der deutschen Polizei* Heinrich Himmler, gebleken was dat het VNV die monopoliepositie niet zou krijgen, zette hij de collaboratie voort. Het VNV ging door met het werven van soldaten, nu voor de *Kriegsmarine*, waar de politieke scholing van de manschappen, evenzeer als in de *Waffen-SS*, onder het toezicht van Himmler stond. De leider verkondigde verder zijn geloof in de Duitse eindoverwinning en sloot dissidenten uit. Later zou hij zich verdedigen met het argument dat het VNV te zeer in de militaire, politieke en administratieve collaboratie geëngageerd was en dat de meeste betrokkenen niet bereid zouden zijn om hun verworven posities zo maar op te geven. Zijn biografie neemt vrede met die uitleg en schrijft: "Hij was daarbij ook maar een mens van vlees en bloed en schrok terug voor de eventuele gevolgen" (p. 612). Een vergoelijking die in de beschreven context allerminst overtuigt.

In september 1944 vluchtte Hendrik Elias naar Duitsland. Hij vond een onderkomen in Lippstadt. Hij weigerde er nog politieke activiteiten onder de "*émigrés*" uit te oefenen en ontraadde discreet de gevluchte VNV'ers aan te sluiten bij de DeVlag en

zich in een SS-divisie te laten inlijven. Tijdens het von Rundstedt-offensief in december 1944 weigerde hij een ondergeschikte functie te aanvaarden in dienst van de tot "landsleider" benoemde DeVlag-leider Jef Van de Wiele. Daarop werd hij politiek "*kaltgestellt*" en geïnterneerd in een hotel in de Beierse stad Obersdorff. Daar werd hij in mei 1945 door Franse troepen gearresteerd. Op 16 oktober 1945 werd hij aan het Belgische gerecht uitgeleverd en naar de Gentse gevangenis overgebracht. Ondertussen had de Gentse krijgsraad hem bij verstek tot de doodstraf veroordeeld.

Frans van der Elst, advocaat, Vlaams-nationalist, al zwaar belast met tal van repressiezaken, nam de verdediging van de VNV-leider op zich. Er ontwikkelde zich een bijzondere relatie tussen de beide mannen. Van der Elst was voor Hendrik Elias niet alleen een onvermoeibare verdediger en een raadsman, hij werd een beschermer en, tot over de dood heen, een trouwe vriend. Hij bewaarde piëteitsvol de honderden brieven, memoranda en nota's die Elias hem, met het oog op zijn proces, en later in verband met zijn nieuw werk als historicus, gedurende zijn gevangenisjaren heeft geschreven. Aldus ontstond een ongemeen interessant archief, waartoe Pieter Jan Verstraete voor het schrijven zijn biografie toegang heeft gekregen. Het verhaal van de berechting van Elias vervult de lezer met groot respect voor de wijze waarop de toen nauwelijks 25-jarige advocaat de zaak van zijn meest bekende cliënt heeft behartigd.

Zowel door de krijgsraad (14 mei 1947) als in hoger beroep door het krijgshof (16 oktober 1947) werd Hendrik Elias tot

de doodstraf veroordeeld. Het Hof van Cassatie verwierp op 2 februari 1948 het cassatieverzoek dat Frans Van der Elst en zijn andere advocaten hadden ingediend. Zijn raadslieden richtten daarop een genadeverzoek aan de prins-regent, dat Elias niet had willen ondertekenen. Hij verbleef gedurende meer dan drie jaar in de dodencel. In 1951 werd zijn straf in levenslange hechtenis omgezet. Pieter Jan Verstraete beschrijft de achtereenvolgende stadia in de berechting nogal eenzijdig vanuit het standpunt van de verdediging. Met de beklaagde ergert hij zich aan het optreden van de in de Vlaams-nationalistische hagiografie verketterde auditeur Egidius Spanoghe. Wel nuanceert hij het verhaal als zou Elias zich tijdens de repressie weinig moedig hebben gedragen en zijn verantwoordelijkheid voor de VNV-politiek hebben ontkend. Zijn eigen proces zou wel eens het proces van het VNV kunnen zijn geworden en met het oog daarop bereidde hij zijn verdediging voor. Ondertussen weigerde hij wel, met instemming van zijn auditeur en zijn advocaat, als getuige op te treden telkens er een VNV'er op de beklaagdenbank zat. Hij bleek wel bereid verklaringen af te leggen die kameraden konden redden, in zover zij niet iets beweerden dat hij niet als waar beschouwde of waarvoor hij de verantwoordelijkheid afwees. Voor zijn rechters verloochende hij zijn verleden niet. Hij wilde enkel erkennen dat hij zich vergist had in de mogelijkheid om samen met de bezetter een loyale collaboratiepolitiek te voeren (p. 880).

In de tweede helft van de jaren 1950 werd van diverse zijden aangedrongen op zijn vrijlating. Ondertussen was Frans Van der

Elst, hierin door Hendrik Elias aangemoedigd, op zijn beurt in de politiek gestapt en in 1954 stichter en voorzitter van de Volksunie geworden. Bij de schoolstrijdverkiezingen van 1958 behaalde de CVP een grote overwinning. Van der Elst werd het enige kamerlid van zijn partij. Gaston Eyskens vormde een minderheidsregering en kreeg bij de vertrouwensstemming in de Kamer de beslissende stem van het VU-kamerlid. Volgens Van der Elsts gedenkschriften was zijn enige voorwaarde geweest dat zijn cliënt vrijgelaten zou worden en had de eerste minister hem dat beloofd. In zijn memoires spreekt Eyskens dat tegen. Van der Elst is later bij zijn verhaal gebleven (p. 960). Heeft Verstraete zich niet afgevraagd of de ja-stem van Van der Elst niet ook was ingegeven door de angst dat eventuele nieuwe verkiezingen de Volksunie toen wellicht haar enige zetel gekost zouden hebben ?

Hendrik Elias werd ten slotte in vrijheid gesteld op kerstavond 1959. In de penibele gevangenisomgeving had hij ondertussen zijn bedrijvigheid als historicus hervat. Hij had, mede met het oog op zijn verdediging, memoires geschreven en hij had ontelbaar veel publicaties over de Vlaamse beweging tot 1914 bestudeerd. Aan de hand van zijn nota's voltooide hij zijn vierdelige *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte* (Antwerpen, 1963-1965) en schreef hij later het vierdelige *Vijftwintig jaar Vlaamse beweging 1914-1939* (Antwerpen, 1969). Zijn gedenkschriften bleven ongepubliceerd. Hij schreef ook enkele rake portretten van medestanders (Reimond Speleers, Victor Leemans, Hendrik Borginon) die als bijlage in dit boek werden opgenomen.

De *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte* werd, zoals uit de vele door Pieter Jan Verstraete enthousiast geciteerde recensies blijkt, in Vlaanderen als een standaardwerk toegejuicht. Het kwam tot een rel, toen een jury op 11 april 1969 adviseerde dit werk van Hendrik Elias te bekronen met de Prijs voor Letterkunde van de Vlaamse Provincies 1968 voor een monografie. De betrokken bestendige deputaties namen het voorstel aan, alhoewel de socialistische deputatieleden hadden tegengestemd. De daaropvolgende polemiek – waaruit Verstraete alweer uitvoerig citeert – ging nauwelijks over de verdiensten van het bekroonde werk, maar hoofdzakelijk over de vraag of men een ‘foute auteur’ met een prijs geput uit overheidsgeld mocht bekronen. Misschien leverde de polemist Julien Weverbergh, die volgens Verstraete niet goed begreep waarover de heibel ging, wel het enige ter zake doend argument tegen de toekenning van die literaire prijs. Hij hekelde in *Vrij Nederland*, overdrijvend, de literaire kwaliteit van het werk, “de kenmerkende dorre stijl, ontsierd door lyrisch-bombastisch-germaanse ontboezemingen” waarin het boek naar zijn oordeel was geschreven (p. 1026). Noch de toenmalige tegenstanders, noch Verstraete hebben blijkbaar opgemerkt dat er, blijkens het verslag, in de jury geen enkele vakhistoricus zitting had gehad. En dat gewaardeerde werken van Karel van Isacker, Herman Servotte, Lieven Rens en Bernard Kemp het tegen dat van Elias hadden moeten afleggen. Ook sleepte Elias voor zijn *Geschiedenis van de Vlaamse*

gedachte de Frans Van Caewelaertprijs in de wacht.

In 1973-1975 verscheen de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Men kan er niet echt over verbaasd zijn dat de uitgever, bij ontstentenis van noemenswaardige aandacht van de toenmalige academische geschiedschrijving voor dit onderwerp, een beroep had gedaan op de medewerking van de auteur van het recent verschenen standaardwerk *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*. De voormalige VNV-leider werd bij dat project, samen met de Nederlandse historicus Arie W. Willemsen, aangetrokken als adviseur van de redactie. Dat was voor sommige aangeschreven medewerkers, zoals de conservator van het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC), Gerard Schmook, een reden om af te haken (p. 1053). Helemaal verwonderlijk was het toen ook niet dat Frans Van der Elst, van wie in 1974 ook in de *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog* een artikel over de leider van het VNV zou verschijnen⁵, het lemma “Elias” had geschreven. Voldoende argumenten voor een volgende generatie van historici om een kwarteeuw later, in een bijdrage in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt, 1998), de staf te breken over de inderdaad in bepaalde onderdelen amateuristische en geëngageerde editie van 1973, die niettemin ontegensprekelijk de aanzet heeft gegeven tot de verwetenschappelijking van de geschiedschrijving van de Vlaamse beweging⁶.

5 FRANS VAN DER ELST, “Dr. Elias als leider van het VNV”, in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, nr. 3, 1974, p. 83-105.

6 JO TELLEBEEK, “Historiografie”, in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, dl. I, Tielt, 1998, p. 117-171.

• Hendrik Jozef Elias naast Christian Turcksin, leider van de Vlaamse Wachtbrigade (links) en de Luftwaffe-generaal Wimmer (rechts).
(Foto SOMA)

Albert De Jonghe, die in een vorig leven door Hendrik Elias was aangetrokken als medewerker aan *Volk en Staat* (p. 380), had Frans Van der Elst vooraf een aantal correcties aan zijn artikel voor de *Bijdragen* voorgesteld waarmee de auteur rekening had gehouden (p. 1072). Het maakte enige ophef dat De Jonghe in 1975-1976, in twee eindeloos uitgesponnen stukken in het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* (BNTG), alinea na alinea de voorstelling van Elias' advocaat als "van nul en generlei waarde" (p. 1077) had aangevallen ⁷. Het is alsof de historicus,

voormalig lid van de DeVlag, nog even met de VNV-tegenstander van destijds wilde afrekenen, en tegelijk ter attentie van het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, waar hij een nieuwe werkkring had gevonden, zijn wetenschappelijke betrouwbaarheid wilde illustreren. Zoals ook het artikel waarin de nooit voor enige polemiek beduchte Lode Wils in 1992 in *Wetenschappelijke Tijdingen* (WT) de historicus Elias kritisch herdacht, verwekte het ergernis bij de achterban van diens blijvende bewonderaars ⁸. Daartoe behoort

⁷ ALBERT DE JONGHE, "H. J. Elias als leider van het Vlaams-Nationaal Verbond. Kanttekeningen bij een artikel van Frans Van der Elst", in *BTNG*, jg. 6, nr. 3-4, 1975, p. 197-238 en jg. 7, nr. 3-4, 1976, p. 239-423.

⁸ LODE WILS, "Elias of het gevecht met de geschiedenis", in *WT*, jg. 51, nr. 4, 1992, p. 193-204.

ook Pieter Jan Verstraete, die onder zijn beschouwingen over Elias als historicus diens handtekening afdrukt (p. 1087).

Ook aan Albert De Jonghe heeft Pieter Jan Verstraete enkele jaren terug een korte biografie gewijd. Gelukkig voor hem heeft De Jonghe deze beschouwingen niet hoeven te schrijven over dit volumineuze, overvloedig geïllustreerde en rijk gedocumenteerde werk, dat toch te veel vragen onbeantwoord laat.

* JORIS DEDEURWAERDER (°1935) is licentiaat Germaanse filologie (RU Gent, 1958), ere-ambtenaar van het Vlaams Parlement en auteur van *Professor Speleers, een biografie* (Antwerpen/Gent, Perspectief Uitgaven en Academica Press, 2002)